

DOSYA:

**ARAP
YARIMADASI'NDA
MİMARLIK**

ANMA:

JØRN UTZON

MİMAR:

**MARTIN
ELSAESSER**

**YAPI KREDİ
BANKACILIK
AKADEMİSİ**

**MUSEUM
FOLKWANG**

**REYKJAVİK
KENTSEL
TASARIM
YARIŞMASI**

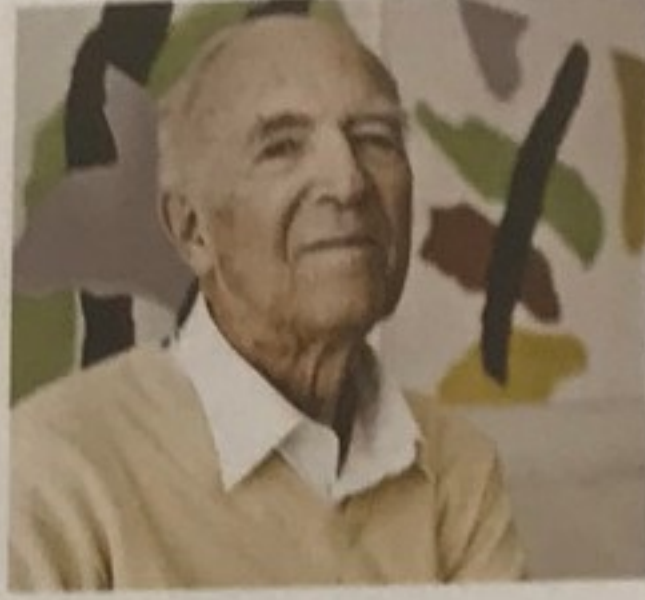
SÖYLEŞİ:

KORAY MALHAN

İçindekiler

234

Nisan 2010

Jørn Utzon
(1918 - 2008)
Tek Atımlık
Barut mu?
46.

Arap
Yarımadası'nda
Mimarlık
62.

6 Öngörünüm
**Mimarlığın Çöpevi:
Meslek Camiasına Bir Temizlik Önerisi**

10 Haber/Ürün

20 Haber/Sanat

26 Haber/Mimarlık

32 Gündem/Mimarlık
Açık Şehir / Open City İstanbul

38 Gündem/Tasarım
**"Katachi – The Subtle Form From Japan"
Japonya'nın Zarif Biçimleri**

40 Gündem/Mimarlık
**Avrupa Mimarlığı İçin Mies van der Rohe
Ödülü**

43 Gündem/Sanat
**Kentsel Afrika:
David Adjaye'nin Fotoğrafik Gezisi**

46 Anma

**Jørn Utzon (1918 - 2008)
Tek Atımlık Barut mu?**

Mimarlık dünyasında yaşamı tek yapıyla
indekslenmiş az mimar var. Utzon'un
kariyerini belirleyense 1956 yılında
kazandığı yarışmanın ardından ta
sonuna dek sürecek inşa süreciyle s
sansasyon konusu olacak Sydney O

62 Dosya

Arap Yarımadası'nda Mimarlık

Dosyanın başlığı kapsayıcı olmasına
sadece iki makaleyi içeriyor. Birinci
Çetin'in Doğu Arabistan'a, yani Kör
kıyısına ilişkin kapsamlı değerlendirilme
İkinci metinse Eisenman'ın 2007'de
Dabi'de açılan bir müze yarışmasına
yolladığı ödülsüz projenin açıklama metni.
Her iki metin de bu coğrafyayı anlamak için
çok emek harcamak gerektiğini ortaya
koyuyorlar -ilki kuramsal soğukkanlılığıyla,
ikincisi sofistike, güncellenmiş, ama sakil
oryantalizmiyle...

A R R E D A M E N T O
MİMARLIK

ISSN 1300-3801
Sayı 234 Nisan 2010
Fiyatı 6 TL (KDV dahil)
Aylık Mimarlık ve Tasarım Kültürü Dergisi

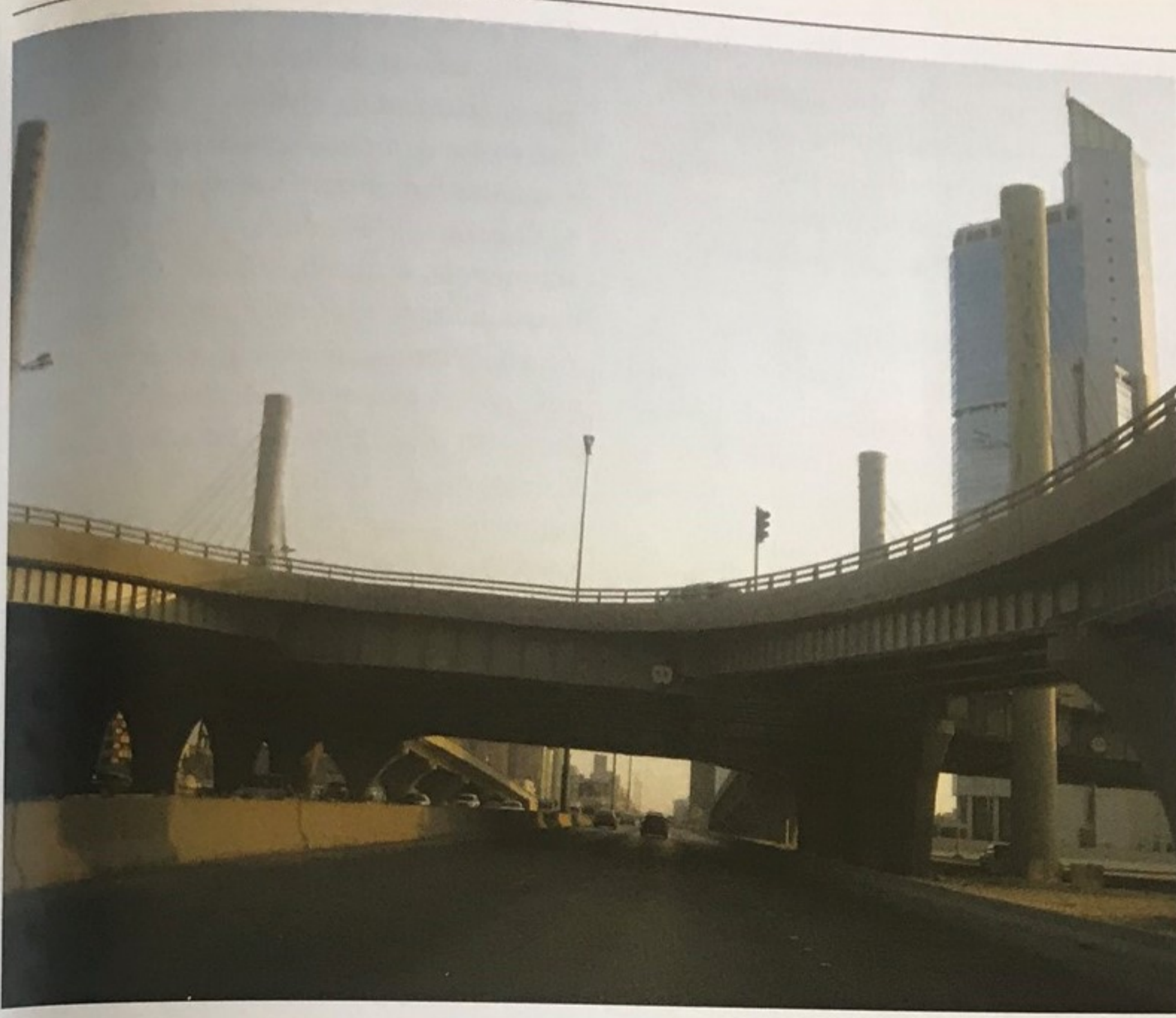
Genel Yönetim
Boyut Yayıncılık ve Tic. A.Ş. adına sahibi
ve Genel Yönetmeni **Bülent Özkan**
Genel Sanat Yönetmeni **Murat Öneş**

Yayın

Yayın Koordinatörü **Uğur Tanyeli**
Yazı İşleri Müdürü **Ümit Özkan**
Yazı İşleri **Fevziye Salaş, Sevinç Arslan, Sibel Senyücel, Yaşar Çelikkaya**
Yayın Kurulu **İhsan Bilgin (İstanbul Bilgi Ü.), Haydar Karabey (MİS)**
Jale N. Erzen (ODTÜ), Bülent Tanju (YTÜ)
Uğur Tanyeli (YTÜ), Aykut Köksal (MSGSÜ)

Tasarım ve Fotoğraf

Kapak **Bülent Erkmen**
Dergi Konsept Tasarımı **Emre Çıkınoğlu**
Tasarım **Ümit Vurgun**

2
3

Dualite, Hız ve Duvar: Doğu Arabistan'ın Yeni Kent Dokusu Üzerine Bir Okuma

Murat Çetin■

“Eğer bugün insanların çoklu kişilikleri olabileceği kabul ediliyorsa aynı vurgu yerler için de yapılabilir. Üstelik bu çoklu kimlikler, aynı zamanda, veya, gerek bir zenginlik, gerekse bir çelişki kaynağı olabilir”

Massey, 1994, 65.

Günümüz Arap kentleri üzerine yazılanlar oldukça sınırlı olup, çoğunlukla Orta Doğu Kentleri genellemesi içinde ele alınmıştır. Mevcut literatür, geleneksel kent dokusu ve vernaküler mimari özellikleri hakkında kapsamlı bilgi birikimi sağlasa da, çağdaş kent dokusunun özgün niteliklerine ilişkin araştırmaların, özellikle eleştirel çalışmaların azlığı dikkat çekicidir. Arap kentlerinde görülmeye başlanan çoklu sosyal ve mekansal kişilikler üzerine bir okuma denemesi niteliği taşıyan bu yazı, bahsedilen bu boşluğa katkıda bulunmayı hedefler.

4

5

Şekil 1 Kapsamlı ve geniş otoyol sistemi, Dhahran.

Şekil 2, 3 Kent morfolojisinin önemli bir ögesi: Duvar, Dhahran.

Şekil 4, 5 Ana ve Arka Caddeler arasındaki önemli fark, Khobar.

Eben Saleh (1998 - 2002) ile Al-Naim ve Mahmud (2007) tarafından yürütülen ve yayınlanmış bir dizi çalışma ve ayrıca *Traditional Architecture of Saudi Arabia* (King, 1998), geleneksel kent dokusu üzerine yayınlanmış bilimsel ve akademik çalışmalar arasında sayılabilir.

Contemporary Architecture in Arab States (Kultermann, 1999) ve *The Evolving Arab City* (Elshestawy, 2008) ise Arap kentleri ve modern dönüşümler üzerine yapılmış çalışmalara örnektir. Ancak bu çalışmalar da çoğunlukla mimari ölçek ve özellikle 90'lar öncesi dönemle ilgili sınırlı olup, son dönem küresel dinamiklerinin etkisi altındaki hızlı ve kapsamlı dönüşümleri kapsamamaktadır. Oysa günümüzde bu coğrafi bölgede, kent, kentleşme, kentsel dönüşüm, kent morfolojisi konularında, önemli değişimler gerçekleşmektedir.

Global ekonominin dalgalanmaları, özellikle de son dönemde dünyanın diğer bölgelerinde yoğun biçimde yaşanan resesyonun ardından yerel ve küresel sermayenin bu bölgede yoğunlaşması ve bu ekonomik kaymanın buradaki etkileri sonucunda, Arap kentlerinde geniş bir yapı sektörü patlaması gözlenir olmuştur.

Ancak, bölgedeki kentler üzerinde etkili olan bu dinamikler ve sonuçları hakkında yazılanlara rastlamak güçtür. Bu genellemenin bir istisnası olarak başlı başına bir fenomen haline gelmesiyle Dubai'deki kentsel projeler duyulur olmuştur. 1871 büyük yangınından sonra Chicago kentinde yaşanan büyük mimarlık atılımı ya da diğer deyişle "şovunu" andırır biçimde, Dubai de mimarlık alanında bir arena veya podyuma dönüşerek pek çok mimarın burada boy göstermesine, kimisinin gövde gösterisi kimisinin ise deneyler yapmasına olanak tanımıştır.

Ancak, literatüre "Dubai Etkisi" olarak da geçen bu rüzgârın, getirdiği yoğunluk ve baskının yanısıra, ekolojik sonuçları sorgulanmadığı gibi, yakın çevresine yaptığı kentsel etkiler ve yol açtığı kentsel sorunlar da sorgulanmamaktadır. Nitekim, Batı ülkelerinde patlayan son ekonomik krizin, Dubai'de şu sıralarda yaşanan duraklamayla sonuçlanmasına karşın, Arap yarımadasında ciddi bir atılım hareketine yol açtığı gözlenmektedir. Başta Suudi Arabistan olmak üzere Arap Yarımadası Krallıkları'nın Emirlikler'e karşı yürüttüğü bir tür prestij yarışı niteliği taşıyan bu ekonomik rekabet, yansımalarını kentsel çevrede yaşanan, biraz hızlı ve doğal olarak da biraz dikkatsizce gelişen kentleşme ve dönüşüm hareketlerinde göstermektedir. Bölgesel politikadaki ve dolayısıyla Orta

Doğu'daki ülkelerin oynadıkları rollerdeki değişim süreci içinde, Arap kentleri yeni pazarlar olarak yeniden yapılanmakta ve Batılı firmaların buralarda kolay mobilize olabilmeleri amacıyla da kapsamlı altyapısal dönüşümler geçirmektedir.

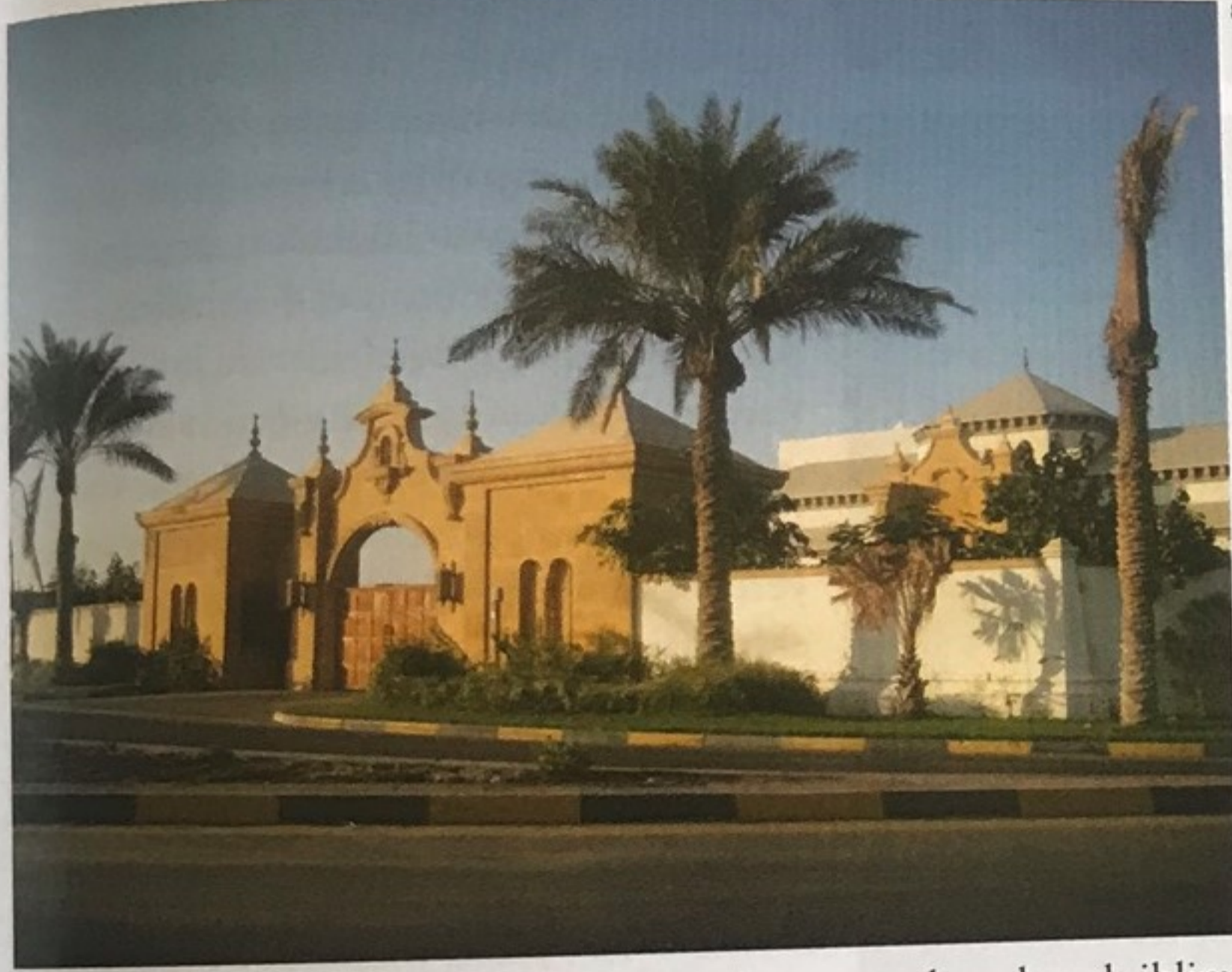
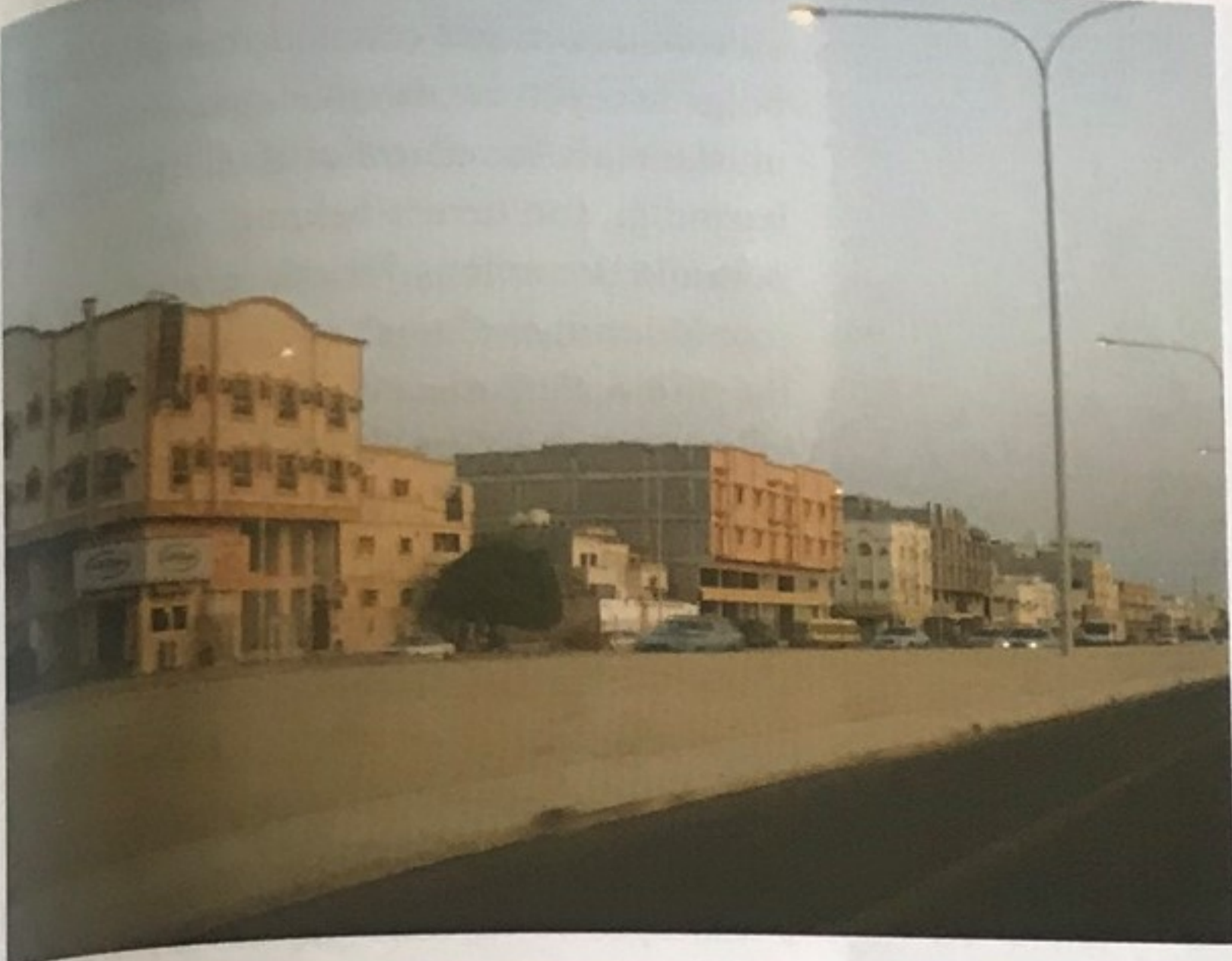
Bu yazıda, Arap Yarımadası'nda bir yandan söz konusu etkilere daha çok maruz kalan, ancak öte yandan güçlü geleneksel kuvvetler ve muhafazakar dinamiklerin baskısıyla, ortaya çıkan dönüşümü kentsel kimlik ve sürdürülebilirlik açılarından sağlıklı ve belki bir ölçüde de tehlikeli biçimde yaşayan kentsel merkezler ele alınmaktadır. Buralarda gözlenen dinamiklerin dünyanın çeşitli bölgelerinde eşzamanlı olarak yaşanan gelişmelerle gösterdikleri benzerlik ve farklılıklar ortaya konmaktadır. Belirtildiği üzere burada, Suudi Arabistan Krallığı'nın Doğu Eyaleti ele alınacaktır. Özellikle de dünyanın en büyük uluslararası petrol firmasının bu bölgede yerleşmiş olması ve genel merkezinin de Dhahran kentinde kurulmuş olmasından ötürü, istisnai ve özgün bir üçgen oluşturan Dhahran, Dammam ve Al-Khobar kentlerinden alınan örnekler üzerinden, bu bölgeye dair edinilen izlenimler aktarılacaktır. Hızlı kentleşmenin buradaki kendine özgü koşulları ve sorunları incelenecek ve sözü edilen gelişimin kent dokusu üzerindeki olumsuz etkileri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Bu yazı kapsamında 'Arap Kentleri' genellemesiyle tanımladığımız; geleneksel değer ve kodların hakim olduğu, ancak global rüzgarlarla çok hızlı bir değişim gösteren bu bünyenin gerek sosyal gerek fiziksel dokusunun kolaylıkla mutasyona uğrayabildiği gözlenmektedir. Bu mutasyonun ise, her zaman olmamakla birlikte çoğunlukla yabancı birçok modern¹ unsurun, oldukça kökleşmiş bu geleneksel organizmaya yoğun biçimde enjeksiyonu hatta implantasyonu sonucu gerçekleştiği ileri sürülebilir. Sonuçta, bu organizmanın kimi otantik denebilecek imgelerini muhafaza etmekle beraber, neredeyse "çift kişilikli" bir yapı sergilemeye başladığı gözlenmektedir. Asırlardır neredeyse salt geleneklerle varolagelen bu toplumun, ilk bakışta varsayılan katılık ve tutuculuğundan beklenmeyecek bu şaşırtıcı adaptasyon gücünün arka planını okumak ve anlamlandırmak gerekir. Bu amaçla, konvansiyonel kentsel analiz yöntemlerinin yanısıra, kenti tek kişi eliyle kontrol edilebilen statik bir tasarım ürünü olmaktan öte, çok girdili, dinamik, kaotik

dolayısıyla da bağımsız (self-organizing) organizma olarak tanımlayan kent kuramlarından da faydalanılabilir. Mevcut anlayışına dair paradigmalardan stabilite mekanlardan oluşum mekanlarına (Gruen & Guattari, 1987) doğru kaydığı görüldüğünde, bu kentlere bakış açısının dinamik değerlendirme yöntemlerine yönelmesi gerektiği ortaya çıkar. Bu noktaya aşağıda tekrar dönülerek, incelenen örneklerde kentsel mekânı kendini nasıl organize ettiği vurgulanacaktır. Ancak öncelikle, bu çelişkili görünen iki ayrı karakterin birbirine geçiş ve sentezlenme sürecini açıklamak üzere, mekân ve insanın bilişsel (cognitive) algısı arasındaki ilişkinin günümüzdeki durumuna ilişkin bazı saptamalara yer vermek gerekir.

Modern toplumun ve bilimin, insan zihninin temel unsurlarından olan "mekansal zeka"nın temel, ilkel, ancak insancıl, ekolojik ve duyarlı yapısını deforme ettiği (van Schaik, 2008) sonucu hareketle, sözü edilen kentsel dönüşüm Arap Yarımadası'ndaki mekânsal yapıya daha da önemlisi bu yöntemler aracılığıyla algıyı nasıl yeniden biçimlendirdiği bakıldığında, bizi şaşırtması kentsel unsurların aksine işlev ve amaçları gözlenir. Aşağıda da çözümlemeye "yol" ve "duvar" arasındaki geleneksel anlamlarından kentsel yapıyı bambaşka bir şekilde yeniden kurgulanmıştır.

Bu bağlamda, henüz primitif karakteri koruduğu varsayılabilen bir toplum ve coğrafyada, bu modern dönüşümün tuzaklarına düşmeden ve olumsuz yapılar tutsak olmadan mekansal yapıyı yeniden kurmak ve geliştirmek olanaklı modernleşme sorununun cevabını verirken, "mekansal zekanın" nasıl kullanıldığını anlamak için Landry'nin (2008) "Yaratıcı Kent" kavramı bize sıradışı başka bir açılım sunar. Yeni Kent (Landry, 2008) kavramı üzerinden bakıldığında, geleneksel kenti belirleyen (Rasmussen, 1959) insancıl ve yaratıcı değerlerin, global bir yarış içerisindeki çağdaş kentin 'zorlama' birtakım yaratıcı kentsel değerleriyle² (Landry, ibid.) yeniden değiştirmeye başladığı, bu doğrultuda farkında olmadan (ve sorgulamaksızın) ticari geçerliliği olan global mekansal prototipleri ardarda kopyalayabildiği (Blackmore, 2000), özellikle burada ele alınan örnekler özelinde, açıkça gözlenebilir. Dolayısıyla, 'kentlerin yaratıcılığı' ortak zemininde meslektaşları

ancak mevcut organizmayı paralyze ederek ustaca kontrol altına almaya yarayan birtakım kentsel ve mimari enstrümanlar aracılığıyla sosyal dokuyu ve ekonomik mekanizmaları monopolize eden bir dönüşüm sürecinin Arap kentlerine de hakim olmaya başladığı öne sürülebilir. Bir tür Neo-Kapitülasyon veya Neo-Kolonizasyon olarak da tanımlanabilecek bu oluşum, kentlerin isteyerek teslim oldukları ve görünürde kaçınılmaz bir süreç olarak tartışılmaktadır.

Adı geçen bu Arap yarımadası kentleri, kentin geleneksel mekan kurgusu açısından bakıldığında hızla çözünürken, gelenekçi yapısını koruduğu iddiası ve söylemiyle birlikte global sisteme hızla adapte olmaktadır. Gizemli gibi görünen bu yeni kent yapısını anlamlandırmak amacıyla kentin çoklu kişiliğine dair (Massey, 1994) alternatif bir okuma yapmadan önce bu kentleri betimlemeye çalışalım.

Tanım; dualite

Bu bölgedeki kentsel karaktere dair ilk izlenim şu şekilde özetlenebilir; Öncelikle,

sıcak ve kurak iklim mimarisinin hakim olduğu bir fiziksel çevreden söz edilebilir. Ayrıca, sosyo-kültürel bir belirleyici olarak dinsel öğelere sıkça yer verilen bir mimarinin yoğunluğu da dikkat çekicidir. Bunlara ek olarak, yerleşim yerleri arasındaki büyük mesafeler, petrol fiyatlarındaki ucuzluk ve araç bağımlılığına bağlı olarak şekillenen kapsamlı bir otoyol sistemi ve yolların genişliği fiziksel çevrenin temel karakteristiklerindedir (Şekil 1). Yine, alan çokluğundan kaynaklanan genel bir "boşluk" hissinin yanı sıra, keskin ışık-gölge etkileri ile mekanlardaki cinsiyet (*gender*) ayırımı ve mahremiyeti ifade eden *duvar*, kent imgesinin en karakteristik öğelerini oluşturmaktadır (Şekil 2). Bu bölgedeki kentler, bakımlı, kaliteli malzeme ve yüksek teknolojilerle üretilmiş yapıların bulunduğu, pahalı ve lüks tüketime yönelik ürünlerin satıldığı şık mağaza yapılarının ve bunlara ait büyük vitrinlerin üzerinde yer aldığı geniş otoyollar ve ana caddeler ile tanımlanır. Görece olarak, bu kentler, daha bakımsız arka cadde ve sokaklar, ve bu sokaklara bitişik terkedilmiş izlenimi uyandıran

Şekil 6 Kentin alt sosyo-ekonomik gruplarının yaşam alanları, Dammam.

Şekil 7 Üst gelirli yabancı grupların yaşadığı izole edilmiş yaşama alanları; compoundlar, Dhahran.

Şekil 8, 9 Üst sosyo-ekonomik düzeydeki Arapların yaşadığı küçük saraylar bölgesi, Khobar.

10

12

Şekil 10-12 Arap kentlerinde yarış halinde beliren yüksek yapılar, Khobar.

Şekil 13 Kentin ana caddelerinde hakim olan tabela mimarlığı, Khobar.

11

13

geniş, kullanılmayan toprak yığını alanlarla, çok kısa bir mesafe içinde birbirinden tamamen farklı hatta taban tabana zıt dünyaları barındıran bir fiziksel çevre izlenimini uyandırır (Şekil 3). Kent içinde yürürken birbiri ardından gelen ilintisiz yapı ve mekan tipleri ile karşılaşmak ilk bakışta kenti okumayı zorlaştırmaktadır. Örneğin, sözü edilen bu cadde ve sokaklar üzerinde konumlanan çok sayıda katlı otoparkın ardından, birdenbire içe dönük avlulu evlerden oluşan bir konut dokusu, veya doku fragmanları ile karşılaşılabilen, hemen ardından ise bakımlı peyzaj alanlarından oluşan bambaşka fragmanlar gözlenebilmektedir. Üstelik, bu şaşırtıcı kentsel ve mimari öğeler dizisi aniden, kentten çalışan göçmen kesimlerini barındıran alt bölgelerine bitişebilmektedir (Şekil 4). Bununla da kalmayıp bu fakir bölgelerin hemen yanında, yüksek güvenlik

tedbirleriyle donanmış çift kademeli yüksek duvarlarla çevrili, içinde sözcük uluslararası firmaların çalışanlarının barındığı, son derece bakımlı, yoğun peyzajla donatılmış yerleşkelere (compound) rastlamak oldukça olağan. Bu yerleşkeler, adeta çöl içerisinde bir vaha görünümünü sergileyen özellikle kırma çatılı biçimleriyle buldukları bağlama yabancılaştıkları izlenimi uyandıran batılı konut tipolojilerinden oluşur (Şekil 5). Sözü edilen duvarlar bu kampüs yerleşimlerinin dışında gelir gruplarına, saygın aile ve aşiretlerin küçük ve orta ölçekli saraylar da yoğun şekilde neredeyse birbirine bitişik biçimde yer alırken (Şekil 6), bu bölgelerin dışında ise orta ve alt sosyo-ekonomik sınıflara ait orta ölçekli konutlara rastlanabilmektedir. Bunların dışında aralarında ilginç biçimsel denemeler barındıran bazı gökdelenler de bu karmaşık dokunun içine adeta rastlanarak yerleştirilmiştir (Şekil 7). Bu binaların solo performansının yanı sıra yerel ve dini motiflere atıfta bulunan eklettik cephe tasarımları da barındıran tipolojileri üzerinde yüzeysel bir verili ifadeyi kazandırmaktadır. Bu tür cephe mimarlığıyla birlikte "Las Vegas Strip" görüntüsünü andırarak şıklı tabaka mimarisi de bu kentin ana dokusunda yerini alabilmiştir (Şekil 8). Kentin en önemli mimari tipolojilerinden bir diğeri de hızla sayıları artan ve eklenerek genişleyen alışveriş merkezleridir (Şekil 9). Kimi zaman yanyana dahi yer alabilen oldukça büyük alışveriş merkezleri, kent dokusu içinde çok sayıda bulunmakta, bunların hemen arkalarında ise köhnemiş gruplarına rastlanabilmektedir. Bu alışveriş merkezlerinin giderek yaygınlaşması, kamusal alanın (Sennett, 1977) giderek iç mekanlaşma eğilimi (Dovey, 2010, 125) içinde olduğunun en temel göstergelerindedir. Dini, iklimsel ve sosyo-kültürel değerlerden ötürü kamusal alan kullanımındaki sınırlanmışlık, bu süreçte kent dokusuna enjekte edilen tipolojilerle aşılarda ve dolayısıyla kent yaşantısını da dönüştürmektedir (Şekil 10). İklim zorluklarını aşmakta kullanılan teknolojik olanaklar, ve araç-bağımlı tüketim koşullarına cevap verebilen konforlu mekanlar bu eğilimin ivmesini artırmaktadır. Buna bağlı olarak, bu yapılar arasında kalan tanımsız kentsel/kamusal dış mekan da, kontrol ve bakımsız bir nitelik kazanmaktadır.

(Trancik, 1986). Dolayısıyla, bu kentler adeta bağlantısız parçalardan ibaret kaotik bir organizmayı andırırlar, ve "duvar fragmanları" ile karakterize edilebilirler.

Konut mimarisine bakıldığında ise, konuk ve aile arasında bir tampon bölge ve özel - kamusal hiyerarşisi oldukça güçlü bir belirleyici olarak ortaya çıkar. Konutların ihtiyaca göre eklerle ev sahibince parçalı olarak genişletilmesi de oldukça yaygın bir uygulamadır. Gerek mimari biçimlerde gerekse iç mekan oluşumlarında "Bedevi Çadırı" atıflarının çeşitli türlerini görmek mümkündür (Şekil 11). Konut ve kentsel doku arasındaki bu fark da kentteki çift karakterli kimlik yapısının gözlemlendiği bir diğer unsurdur.

Diğer yandan, bu kentlerin sosyal yapısı gözlemlenecek olursa, şu saptamalar yapılabilir; Arap kökenli ve daha çok belirli mezheplere mensup aşiretlerden gelen yöneticiler ve işverenler üst ve üst-orta sosyo-ekonomik grupları oluştururken, büyük çoğunlukla müslüman ülkelerden gelen yabancı işçiler alt-gelir gruplarını oluşturmaktadırlar. Hintli, Pakistanlı, Filipinli ve Afrikalıların gruplaşarak birarada yaşadığı ve bir tür ghettolaşma eğilimi içindeki bazı semt ve mahalleler, kentin çöküntü bölgeleri görüntüsü sergilemekte ancak ghettoların genelde barındırdığı, izolasyon, isyan, suç ve şiddet unsurlarını barındırmamaktadır. Alt gelir gruplarının yaşadığı bu çelişkili yaşantının yanısıra, üst sosyo-ekonomik tabakaların da çelişkili gibi görünen bir yaşantı sürdürdüğü gözlenmektedir. Dini geleneklerle örülmüş muhafazakar ve kimi zaman ilkel olarak tanımlanabilecek bir yaşam süren bu sınıflar, bir yandan da çağdaş yaşamın beraberinde getirdiği tüm konfor, refah, teknoloji ve her tür iletişimden faydalanmaktadırlar. Kamusal alanda neredeyse baskıya varan bir muhafazakarlık içinde yaşayan kentliler bugün, özel yaşamlarında ise bir üst kuşakça neredeyse kınanabilecek nitelikte farklı bir hayat sürebilmektedir³. Toplumsal anlam ve ölçekte, bir tür patolojik kişilik bölünmesinin belirtilerini sergileyen kent halkı, bu ayrışma veya çelişkinin fiziksel çevredeki yansımalarını da yadırgamaz görünür ve birçok yabancı kentsel ve mimari tipolojiyi, kendi özgün dokusunu yoketme pahasına absorbe eder⁴. Bu kadar geleneksel bir toplumda tarihi dokunun hiçbir kalıcılığı olmaması da ilginç ve çelişik bir başka durumdur. Özetle, kentlilerin kişiliklerinde ve kentin

kimliğinde oluşan değişimlerin birbirine paralel gerçekleştiği ifade edilebilir (Massey, Dovey, Guattari).

Dolayısıyla yukarıda değinilen fragmanlaşmış kentsel imaj, bu bölünmüş sosyal dokuyla ilişkilendirildiğinde kentin nasıl okunması gerektiğine dair bazı ipuçları elde edilebilir. Ancak, farklı sosyal tabakaların yaşadığı ve kullandığı kentsel mekanlar arasında gözlenen; **Ölçek Kontrastları, Doku Farkları, Dikey - Yatay Zıtlıkları**, bu farklılaşmanın somut göstergeleri olmakla birlikte, bu alanların dağılımının altında yatan mantık halen kolaylıkla algılanamamaktadır. Bu bağlamda, parıltı, ihtişam ve büyüklük olgusunun hemen yanında rastlanan köhnelik ve sefalet kentin anlamlandırılmasında güçlük çekilmesine neden olur.

Doğu eyaletindeki kentlerin bıraktığı bu ilk izlenimin ardından, çağdaş kentler konusundaki kuramlara yeniden dönerek eldeki ipuçlarını bu bilgiler çerçevesinde değerlendirmek, bu kentleri anlamlandırmak açısından faydalı olacaktır. Tafuri (1976) kapitalist ekonomik sistemin ürettiği günümüz kentlerinde insani çevrenin acımasızca ticarileştirilmesi olgusuna, ve modern kentin sahip olduğu biçimsizlik eğilimine değinir. Lerup (2000) ise, günümüz gelişmelerini kentten metropolise geçiş süreci olarak tanımlar. Ayrıca, (*ibid.*, 27) Tafuri'ye atıfla, Amerikan kentlerinin kuruluşundaki içsel dilemmaya da işaret eder. Lerup'un tanımladığı küresel kentin (*terrapolis*) oluşum süreci içinde fiziksel çevredeki mevcut dinamikler, Van Schaik (2008)'in tanımladığı modernizmin enstrümanlarınca dönüştürülerek mekansal organizmayı global sisteme ve onun öngördüğü algılama biçimlerine teslim eder. Landry (2008) ise, aksine, bu süreci kentin yaratıcı dinamiklerinin ortaya çıkarılarak kentin ve kent yaşamının zenginleştirilmesi olarak açıklar. İşte bu algısal ayırım, tam da yazının başında sorun olarak değinilen çelişkinin altında yatan ikilemin kaynağını oluşturur. Bir yanda yıpranmış ancak tortulaşmış ve derinleşmiş bir kültürel mirası koruma, diğer yanda yeni ve gösterişli ancak yüzeysel bir fiziksel çevre yaratma çabası, Baudrillard (1995)'in "hiper realite" kavramı ile ifade ettiği ve hızlı dönüşümle yüzleşen her toplumda görülen "kaçış" olgusu ile örtüşmektedir.

Günümüzde kentlerin yeni durumunu açıklayan bu görüşler, gerçekten de ilk bakışta anlaşılmasız ve karmaşık gibi görünmekle birlikte, yukarıda anlatılan kentin; tanımsız, biçimsiz ve ikili yapısını, diğer deyişle "çift kişilikli" durumunu⁵ belli ölçüde açıklamaya yardımcı olur. Doğu Arabistan kentlerinde yaşanan süreç de bu kavramlardan yola çıkılarak yapılan bir okuma ile anlamlandırılabilir. Kamusal alanda geleneksel ve muhafazakar gibi görünürken, resmi kıyafet ve gündelik pratikler dışında tamamen Batılı gibi bir yaşam sürmeye hızla alışan toplum, bu farklı yaşam biçimlerini yansıtan iki ayrı tür fiziksel çevreyi ve mekan kurgusunu da eşzamanlı olarak yaratır. Ancak bu iki farklı mekansal oluşumun birbiriyle nasıl ilişkilendirildiği temel bir konudur. Bu çerçevede, çağdaş yaşamın belirleyicisi olan "hız" olgusunun kent dokusundaki fiziksel karşılığı olan "yol" ve "geleneksel-muhafazakar" yaşamın mimari bir ifadesi olan "duvar" ilişkisi dikkat çekmeye başlar, ve söz konusu bu kentlerin morfolojisinin dominant unsurlarını oluşturan "yol" ve "duvar" öğeleri üzerinden kenti okumaya ve anlamlandırmaya çalışma gereği doğurur. Bununla bağlantılı olarak, konut yerleşim alanlarının üzerine kurulduğu ızgara planının statik düzlemselliği ile otoyolun dinamik çizgiselliği arasındaki fark da göz önüne alındığında, kentin farklı kullanıcılarınca edinilen 'statik algı' ile 'dinamik algı' arasında, kentin biçimlenme mantığını ortaya çıkarabilecek olası bir bağlantının varlığı hissedilir. Bu göstergeler ışığında, farklı sosyal grupların kent içindeki hareketliliği ve davranış biçimleri uzun süreli ve dikkatlice gözlemlendiğinde; belirli sosyal grupların belirli noktalarda duraklayarak, bu noktalar arasında gerçekleştirdikleri atlamalarla kenti kullanıp deneyimledikleri, bazı sosyal grupların ise bu noktaların arasında kalan bölgelerde yerleştiği ve labirentimsi karmaşık bir doku içinde kenti yaşadıkları gözlenir. Bu gözlemler doğrultusunda kent morfolojisinin bileşenleri olan yol ve duvarın işlevleri yeniden tanımlandığında, daha önce anlamlandırılmayan pek çok olgu netleşmeye başlar.

Kavram; yol ve duvar ikilemi

Yukarıda da değinildiği gibi, Lerup (2000, 27) Tafuri'nin vurguladığı Jefferson'un Amerikan kentlerinin kuruluşundaki demokrasi-liberalizm çelişkinine referans vererek, önce kentsel konfigürasyonun yapısındaki içsel dilemmaya işaret eder, ve

14

15

16

17

18

Şekil 14, 15 Sayıları giderek artan ve organik olarak genişleyen alışveriş merkezleri, Khobar.

Şekil 16, 17 Kente enjekte olan yeni yapı tipolojileri, Dhahran.

Şekil 18 Mimari ve iç dekorasyonda gözlenen Bedevi Çadırı referansları, Dhahran.

Şekil 19-20 İç mekanlarda mahremiyet sağlamak amacıyla yapılan esnek ve geçici düzenlemeler, Khobar.

sonra Roma kentinin odaklarından biri olan Pantheon'un hem bir iç hem de dış mekan oluşunu bir metafor olarak kullanarak (*ibid.* 30-45) kentlerin ilk kuruluşundan bu yana farklı ve çelişik şekillerde okunup algılandığını anlatır. Kentin bu öz niteliğinden yola çıkarak, modern-sonrası kentin ikili yapısı, değişen koşullar ışığında, bir sorun değil, aksine bir değer olarak kabul edildiğinde, kentin geçmişini ve geleceğini ifade eden morfolojik bileşenler (*yol ve duvar*) arasındaki ilişkilerin farklı biçimlerde okunması gereği tutarlı bir zemine oturmaya başlar. Öte yandan, Tschumi (2001) ve Koolhaas (1997)'in modern kenti okumalarındaki *bulanıklaşma*, *çözülme*, *fragmanlaşma* olguları, Virilio (2007)'nin, hız ve kentin hız içinde algılanmasına yaptığı vurgu ile birarada ele alındığında, yukarıda keşfedilen statik / dinamik algı bağıntısı, aşağıda yapılacak bu tür alternatif bir okumanın temel taşlarını oluşturmaya başlar. Söz konusu kentlerdeki "*çifte kodlanmış*" ve "*zaman içinde deneyimlenen*" bu fragmanların, makro ölçekte bakıldığında, yüksek hızda

bilişsel olarak birleştikleri ve süreklilik kurdukları düşünülebilir. Bu çerçevede, aynı fragmanların yaya ve toplu ulaşım hızında ve mikro ölçekte ise tamamen ayrılmış olarak algılandığı varsayılabilir. Bu iki algılama biçimi arasındaki fark, zaman içinde sistematik olarak dönüştürülen mekansal zekada (Van Schaik, 2008) birtakım geleneksel referans noktaları bularak mekansal algılamada gerçek ötesi bir durum, bir tür hiper-gerçeklik inşa eder. Bu sanal durum kentin adeta her ölçekte geleneksel sürekliliğini ve kültürel tutarlılığını koruduğu illüzyonunu yaratır. Böylece, yukarıda sözü edilen enjeksiyonlara rağmen ortaya çıkan yeni kentsel organizmanın; *gelenekselmiş-gibi*, *homojenmiş-gibi*, *yapışkanmış-gibi*, *sürdürülebilirilmiş-gibi* algılanması, özellikle bu coğrafyadaki *kentsel elitin* (yönetici - yatırımcı - plancı) hızla entegre olduğu bir tür *terrapolisin* getirdiği kaçınılmaz çözülme ve parçalanmadan kaçmasını, dolayısıyla da belirli bir huzur ve konfor bölgesinde varlığını sürdürmesini sağlar.

Kentsel dönüşümün olumsuz etkilerinden, sanal bir tür "*geleneksel mimariyle entegre olmuş çağdaş kent*" imgesine doğru yönelen bu "hızla kaçış", sosyal yapıda ve yaşantıda gözlenen dualiteyle de tam olarak örtüşmektedir. Yalnızca geleneksel dönem ve törenlerde geleneksel kıyafetler giyilirken diğer zaman ve durumlarda belirli Batılı moda markalarının giyim-kuşama hakim olması değil, geleneksel kültürde; yüzyüze, samimi ve geleneksel iletişimin önemine (Nydell, 2006) karşın, artan sanal⁶ iletişim gibi bir dizi çifte standart uygulamanın⁷ sosyal yaşantının içine işlediği gözlenir (Şekil 12). Ayrıca, muhafazakar yaşam biçimleri konusundaki resmi söylem ve uygulama farklarına da, ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte,

sosyo-kültürel çelişkiler bağlamında burada yer verilmesi uygundur. Dovey (2010, 5) bu çelişkilerden kaynaklanan çoklu kişilikleri ve bu çokluğun yansıdığı mekanları, küresel olarak nitelerken, bir bakıma da bu oluşumun küresel yapılanmanın enstrümanlarından biri olabileceğinin ipuçlarını verir. Özetle, katı doğal koşullar ile bazı ilkel geleneklerin sürmesine karşın, teknolojinin (özellikle de ulaşım ve iletişim teknolojisinin) geleneksel değerlerin çoğunun içini boşaltarak şekilsel ve yüzeysel birer motife indirgeyeceği bir sürecin bu coğrafyada da başladığı izlenimi oldukça güçlüdür. Bu sürecin de önce mekansal algıdan başladığı (Van Schaik, 2008) bu noktada tekrar vurgulanmalıdır.

Okuma; dinamik algı

Bu değerlendirmeler ışığında, kent morfolojisinde gözlenen ve başlangıçta tanımlanan kaotik yapıyı yeniden okuduğumuzda, sözü edilen kentsel bölgede (*Dhahran - Khobar - Dammam üçgeni*) gözlenen biçimsel zıtlıklar ve statik - dinamik algılama arasındaki olası bağıntı, bizleri kentin farklı hızlarda farklı algılandığı ve özellikle yüksek hızda ayrılan fragmanların birleşerek bir tür görünür süreklilik yarattığı yargısına ulaştırır. Yukarıda kuramsal çerçevesine kısaca değinilen⁸ Batı kentlerinin, hız olgusu üzerine kurulan ve fragmanlaşmış algıya dayalı yapısı bu kültürel coğrafyada yeni bir biçim kazanmış, bu bölgede de hızla dönüştürülen mekansal zeka (Van Schaik, 2008) aracılığıyla, Arabistan'ın Doğu Eyaleti'ne özgün bir kentsel transformasyon sistemi oluşturulmuştur. Bu sistem sayesinde, geleneksel kentsel ve mimari öğelerin, otomobil hızındaki hareket halindeyken zihinde bilişsel olarak örülecek şekilde kentsel alan üzerinde dağıtıldığı görülür. Bu sistem çerçevesinde,

bir yandan modern kentleşmenin dinamiklerinin engellenmediği, diğer yandan da geleneksel unsurların kent bütününde halen *sürekliliymiş-gibi* algılanması sayesinde yabancı modern unsurların tehdit olarak değerlendirilmeden kolayca bünyeye kabul edildiği bir mekanizma oluşturulmuştur. Bu yazıya konu edilen kent planları da bu bakış açısıyla incelendiğinde, ilk bakışta kent içinde rastlantısal olarak serpiştirilmiş gibi algılanan lekeler halindeki duvarlarla çevrilmiş yerleşkelerin (*compound, kampüs ve kurumlar*) ancak hızlanınca okunabilecek şekilde kodlanarak konumlandığı gözlenebilir. O zaman bulmacanın parçaları yerine oturmaya ve resmin bütünü görünür hale gelmeye başlar. Bu kentsel şifreler çözülmeye çalışıldığında ise, yeni kentsel organizmanın damarlarını oluşturan *yollar* üzerinde ve yüksek hızdaki hareket halinde algılanan bir kentsel *duvar* sürekliliği, ve bu duvar algısının özellikle de sosyal ve ekonomik farkları örterek, bir yandan mahremiyetin muhafaza edildiği algısını oluşturduğu diğer yandan da kentin farklı gruplarca nasıl okunacağını belirlediği *ikili (dual)* bir kentsel yapıma mantığının işlediği görülür.

Yukarıda da betimlenen iki farklı yaşam biçimini eşzamanlı olarak yansıtan iki ayrı tür mekansal kurgunun yaratıldığı bu kentsel-kamusal alanda⁹, bu iki kurgu arasındaki ilişkinin şu şekilde kurulduğu düşünülebilir; yeni Arap kenti, çağdaş yaşamın belirleyicisi olan "*bız*" olgusunun kent dokusundaki temsilcisi olan "*yol*", ve "*geleneksel-muhafazakar*" yaşamın mimari temsilcisi olan "*duvar*" unsurlarının, "*statik*" ve "*dinamik algılanmaları*" arasındaki fark üzerine inşa edilmektedir. Kenti çoğunlukla statik olarak algılayan kesimlerce,

birbirinden kopuk duvar parçaları arasında organik, karmaşık ve labirentsi bir dokuda süregelen geleneksel bir kentsel yaşam deneyimlenirken, kenti dana çok yol üzerinde dinamik olarak algılayan kesimler, aradaki boşlukları hızla kaybolan bu duvarı bir bağlayıcı unsur olarak görüp, durakladıkları belirli statü noktalarında ise düzenli ve net bir dokuda çağdaş bir kentsel yaşantıyı deneyimlemektedirler. Yine bu kesimlerin, durakladıkları bu noktalar arasında gerçekleştirdikleri atlamalarla kenti kullanıp deneyimledikleri, bu yüzden de kentin yaşamaya başladığı sorunları belli ölçüde perdeledikleri gözlenir. Arap yarımadasına da hızla ancak korkutmadan giren küresel kentleşme, Morris (1996)'ın Doğu kentleri için genelleterek tanımladığı içine kapalılık, mahremiyet gibi pek çok değer hâlen muhafaza edildiği görüntüsünü uyandıran özgün bir strateji ile bugüne dek dünyanın geri kalanından izole edilmiş bu bölgeyi de sisteme katmaktadır.

Ancak bu sanal duvar sürekliliğinin arasına enjekte olmuş, alt sosyo-ekonomik grupların yaşadığı bağımsız (*self-organizing*) organizmalar, pek çok gelişmeye gebe 'kentsel çatlaklar' olarak değerlendirilebilir. Bu çatlaklar kentsel yayılmayla oluşan parçalanmanın mikro ölçekte kontrol edilemeyen bileşenlerini oluşturur (Bookchin, 1992). Bu çatlakların yaratacağı daha büyük kırılmaların Arabistan'ın Doğu Eyaleti'ndeki bu yeni kentlerde hangi fay hatlarını izleyeceği henüz belirsizdir. Bu bölgede hakim olan güçlü monarşik yönetim biçiminin kentleri tek elden kontrol edebilme özelliği, bu kentlerin demokratik dinamikler doğurtusunda doğal dönüşümünü belli ölçüde engelleyebilse veya geciktirebilse de, kentin bir sosyolojik olgu olduğu göz ardı edilemez (Mumford, 1961; Lefebvre, 1974).

Yorum

Kuşkusuzdur ki, Arap yarımadası günümüzde önemli bir dönüşüm geçirmektedir. Bu dönüşümün geleceğini tahmin etmek güç olmakla birlikte, bu bölgenin kentsel tarihinde önemli bir kırılmanın gerçekleştiği açıktır. Küresel ekonomik dinamikler doğurtusunda, kentler hızla biçim değiştirmekte; bu çerçevede, organik doku hızla yıkılmakta, yerini ızgara plan parçaları almakta, yeni bina tipolojileri enjekte olmakta, ve tarihi doku kolaylıkla eriyebilmekte, buna karşın yapay ve yüzeysel yerel – geleneksel unsurlar yeni bir kentsel-mimari dil oluşturagelmektedir. Bu süreç içinde

sosyo – kültürel bir takım çelişkiler ortaya çıkmakta ve bu ikilemler kendilerini kentsel çevrenin fiziksel dokusunda bazı dualiteler ve tanımsız kentsel biçimlerle ifade etmektedirler. Oluşagelen bu dualite ve bunun yarattığı polar baskıların, yukarıda incelendiği üzere, farklı hızlarda algılanan farklı kent okumalarına dayalı kent planlama araçlarınınca ne kadar süre boyunca başarıyla perdelenebileceği kuşkusuz merak konusudur. Kentin şimdilik küçük ve zararsız parçalarından ibaret bu gerek sosyal gerek morfolojik çatlaklar, yukarıda yapılan okumanın da dışında gizli bir alt metin barındırma potansiyeline sahiptir, ve dolayısıyla görünür kentsel biçimlenme mekanizmasının arkasında başka dinamiklerce kendi içinde belirlenen bir süreci harekete geçirmiş olabilir. Bu süreç, eğer başlamış ise, yakın bir gelecekte etkilerini göstermeye başlayacaktır. Kentsel duvarların yollar ve otomobiller aracılığıyla sağlanan sanal sürekliliği, bir bakıma, geleneksel kent dokusunun insan ve belki kervan hızındaki algılanmasına benzetilebilse, ve bu atıf yoluyla kültürel sürekliliği muhafaza ettiği düşünülse de, hızla gelişen terrapolisin yakın gelecekte bu spesifik bölgenin sosyo-kültürel bütünlüğünü muhafaza etmek için, daha gelişmiş kentsel ve sosyolojik araçlarla, bundan çok daha sağlam bağlar kurması gerekeceği açıktır. ■ Yrd.Doç.Dr. Murat Çetin KFUPM, KSA

Notlar:

- 1 Bu modern unsurlar; teknolojik (otomobil, televizyon, uydu yayını, internet, bilgisayar, mobil telefon, vs.), kurumsal (bürokrasi, yönetsel yapı, vs.) ve mekansal (otayol, gökdelen, AVM vs.) olmak üzere farklı biçimlerde dokuya enjekte olmaktadır.
- 2 Ki bunlar daha çok kentsel yoğunluk ve hareketliliğe dayalı, trafik odaklı, ticari, turistik ve ekonomik katma değer yaratmaya yönelik kentsel değerlerdir.
- 3 Bu kimlik değişikliğinin olağanlığına işaret eden Massey (1994, 65)'a referans veren Dovey (2010, 3), kent kimliklerinin de insan kişilikleri gibi sürekli değişim içinde olabileceklerini söyleyerek; kim olduğumuzun bulunduğumuz yer le bütünleştiğini iddia eder.
- 4 Günümüzde dünyanın değişik yerlerine yayılan Amerikan kent modelinin de geçmişte benzer süreçler geçirmiş olması dikkat çekicidir. Bkz. Jacobs (1965).
- 5 Gerek mekanları gerekse kentlerin yapısal sistemlerini, *Tree* (Alexander, 1965) – *Rhizome* (Deleuze, 1987) *Striated / Smooth Spaces* (Deleuze, 1987) veya *Two Fold* (Dovey, 2010) gibi eşzamanlı ve çelişik kavram ikilemleriyle açıklayan kuramlar, küreselleşen kentlerde giderek açığa çıkan bu kutuplaşma olgusunu (Bateson, 2000) açıklar.
- 6 Elektronik posta ve SMS mesajları geleneksel olarak yadırgansa da gündelik pekçok durumda teknolojinin verdiği olanaklarla yaygınlaşan yoğun bir iletişim biçimi haline almaktadır.
- 7 Bunlara ek olarak şu örnekler de sıralanabilir; özellikle dinsel kültürün dikte ettiği basit ve sade yaşam ideallerine rağmen giderek aratan aşırı tüketim alışkanlığı geleneksel değerlerle popüler değerler arasındaki git-gellerin açık göstergelerindedir. Ayrıca, iç mekanlardaki kamusal alan kullanımında rastlanan esnek ve geçici mahremiyet düzenlemelerine kadar varan katı muhafazakar yaşantıya karşın, özel mekanlarda neredeyse sınırsız bir uydu televizyonu,

cep telefonu ve internet kullanımı, kentin ve yaşamın yaşantısının cinsiyet temelinde de bölündüğünü gösterir. Kugak farkı ise bağı bağına bu gelişmelerin başka mecra olarak kargımıza çıkar.

Kaynaklar:

- Alexander, C., (1965), "City is not a Tree", *Architecture* V.122, Reprinted in *The City Reader* (ed. F. Steiner & R. LeGates), Routledge; Cambridge, s. 128-131.
- Al-Naim, M., Mahmud, S., (2007), "Transformation of traditional dwellings and income generation by returning expatriates: The Case of Hofuf, Saudi Arabia", *Geography* 422-433.
- Batelson, G., (2000), *Steps to an Ecology of Mind*, Chicago, IL.
- Baudrillard, J., (1995), *Simulacra & Simulation: The Theory: Histories of Cultural Materialism*, University of Michigan Press.
- Blackmore, S. & Dawkins, R., (2000), *Meme Machine*, UP, Oxford.
- Bookchin, M., (1992), *Urbanisation Without Cities: The Rise and Decline of Citizenship*, Black Rose.
- Deleuze, G., Guattari, F., (1987), *A Thousand Plateaus*, Athlone; London.
- Dovey, K., (2010), *Becoming Places: Urbanism, Architecture, Identity, Power*, Routledge: NY.
- Eben Saleh, M.A., Al-But'hi, I.M., (2010), "Urban industrial development planning as an approach for Saudi Arabia: the case study of Jubail and Yanbu", *Habitat International* 26, s. 1-20.
- Eben Saleh, M.A., (2001), "Environmental planning in vernacular landscape: assessing the aesthetic quality of Alkhalaf village, Southwestern Saudi Arabia", *Environment* 36, s. 965-979.
- Eben Saleh, M.A., (1998), "Place Identity of Saudi Arabian Cities", *Habitat International* 22, s. 164.
- Eben Saleh, M.A., (1998), "Learning from the Past: Planning of Residential Neighborhoods in Saudi Arabia", *Habitat International* 28, s. 625-639.
- Elshestawy, Y., (2008), *The Evolving City: Tradition, Modernity and Urban Development*, Routledge.
- Jacobs, J., (1965), *The Death & Life of Great American Cities*, Penguin; Harmondsworth.
- King, G., (1998), *Traditional Architecture of Saudi Arabia*, I.B.Tauris.
- Koolhaas, R., (1997), *Delirious New York: A Retroactive Manifesto for Manhattan*, Monacelli.
- Koolhaas, R. & Mau, B., (1997), *S, M, L, XL*, Monacelli.
- Kultermann, U., (1999), *Contemporary Architecture in the United States*, McGraw Hill.
- Lefebvre, H., (1992 {1974}), *The (Social) Production of Space*, Wiley- Blackwell,
- Lerup, L., (2000), *After the City*, MIT Press, Cambridge, Mass.
- Massey, D., (1994), *Space, Place & Gender*, Polity Press, Cambridge.
- Morris, A.E.J., (1996), *History of Urban Form: Before and After the Industrial Revolution*, Prentice Hall,
- Mumford, L., (1961), *The City in History*, Penguin, London.
- Nydell, M.K., (2006), *Understanding Arabs: A Guide to the Modern Times*, Intercultural Press, Londra.
- Rasmussen, S.E., (1959), *Experiencing Architecture*, MIT Press, Cambridge, Mass..
- Sennett, R., (1977), *The Fall of Public Man*, Faber & Faber, Londra.
- Tafari, M., (1976), *Architecture & Utopia: Design & Urban Development*, MIT Press, Cambridge Mass..
- Trancik, R., (1986), *Finding Lost Space, Theories of Urban Design*, Van Nostrand Reinhold, New York.
- Tschumi, B., (2001), *Event Cities*, MIT Press, Cambridge, Mass..
- Virilio, P., (2007), *Speed and Politics*, Semiotext(e).